

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

“Корекція лексико-граматичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення засобами логогімнастики”

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL2-M23z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Дарина ОШУРКО

Керівник:

Олена МІЛЕВСЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:

Олена ЧОПІК,

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ КОРЕКЦІЇ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ УМІНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ	8
1.1 Сутність та особливості загального недорозвинення мовлення як мовленнєвого порушення.....	8
1.2 Порушення лексико-граматичних умінь у дошкільників з ЗНМ.....	13
1.3 Логопедична гімнастика як засіб розвитку лексико-граматичних вмінь у дошкільників	18
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ УМІНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ.....	26
2.1 Організаційно-методичні засади констатувального експерименту.....	26
2.2 Діагностика лексико-граматичних умінь старших дошкільників з загальним недорозвитком мовлення і з нормотиповим мовленням	36
РОЗДІЛ 3. ЛОГОГІМНАСТИКА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ УМІНЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ	44
3.1 Розроблення методичного забезпечення з корекції лексико-граматичних умінь у з старших дошкільників з ЗНМ	44
3.2 Перевірка стану сформованості лексико-граматичних умінь дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ	62
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: Корекційно-виховна робота з дітьми з мовленнєвими порушення є проблемою, яка не втрачає своєї актуальності у сфері спеціальної педагогіки. Пошук ефективних форм корекційного впливу на дошкільників із вадами мовлення, удосконалення форм і методик спеціального навчання, розроблення нових корекційних технологій є основними напрямками сучасної системи спеціального виховання.

Сьогодні в Україні стрімко зростає кількість дітей, що мають мовленнєві порушення. Частим запитом корекційної допомоги стало системне порушення – ЗНМ (загальне недорозвинення мовлення), що проявляється у відхиленні від норм мовленнєвого розвитку всіх складових мовлення у різних ступенях прояву. При загальному недорозвиненні мовлення страждають граматики, лексика, фонетика й фонематика, що часто призводить до низки вторинних порушень, що негативно впливають на подальший розвиток особистості.

Так як і будь-яке мовленнєве порушення, ЗНМ призводить до негативного впливу на психічну та емоційно-вольову сфери, про що стверджує Т.О. Піроженко [42].

Не зважаючи на те, що це порушення перебуває в полі зору науки майже півстоліття, проблема ЗНМ залишає ряд невирішених питань для дискусій. Тому багато вчених та педагогів розглядали цю тему зі сторін класифікації, діагностики та корекції, серед них – Є. Соботович, Л. Трофименко, В. Тищенко, Ю. Рібцун, Л. Андрусишина, О. Мовлян, М. Кляп тощо.

У сучасних програмах дошкільної освіти («Дитина», «Українське дошкілля», «Соняшник», «Впевнений старт», «Я у світі», «Світ дитинства» та інші чинні програми ЗДО України) зазначено, що мовлення є вагомим показником при вступі дитини до школи є, а саме сформованість лексико-граматичних основ, які мають відповідати віковим нормам розвитку дитини. Саме у дошкільному віці бере початок розвиток мовленнєво-комунікативних

функцій, тому надзвичайно важливим етапом є своєчасна діагностика ЗНМ та його корекція.

У дітей з ЗНМ гостро відчутно несформованість лексико-граматичних основ мовлення під час їхнього спілкування з іншими (В. Ільяна, Н. Гаврилова, О.Ткач, Е. Данілавичюте, О. Мілевська, Л.Трофименко, Т. Швалюк, Ю. Пінчук, Н. Лопатинська, Н.Пахомова та ін.); проте, саме ці основи потрібні для змістовної комунікації з суспільством.

Діагностика стану та особливостей лексико-граматичного боку мовлення дітей з ЗНМ необхідна для побудови ефективної корекційної програми, що використає такі педагогічні методи, прийоми та засоби, що позитивно вплинуть не лише на розвиток мовлення, а й особистість дитини з порушеним мовленням.

В сучасній логопедії набуває популярності системний підхід до організації і застосування технологій корекційної впливу на дитину з порушеним мовленням, який втілюється у напрямі логопедичної роботи під назвою «логопедична гімнастика». Логогімнастика включає в себе комплекси гімнастичних вправ, які використовуються з метою корекції, стимуляції, розвитку різних мовленнєвих функцій, умінь, а також з метою профілактики їх порушень (О. Мілевська, Ю. Рібцун, Л. Федорович, М. Нестерук, В. Болба, І. Боровик та ін.). Застосування у логокорекційній роботі різних складових логопедичної гімнастики базується на дослідженнях у сфері психофізіології, нейропсихології, психолінгвістики тощо.

Логопедична гімнастика – це технологія корекційно-розвиткового впливу, в основі якої лежать ігрові прийоми. Відповідно, застосування логогімнастики у роботі з дошкільниками є обґрунтованим з позиції психології розвитку дитини-дошкільника, для якої гра є важливим джерелом розвитку та діяльністю, яка заповнює життєвий і пізнавальний простір (Т. Дуткевич, Р. Павелків, Т.Піроженко).

Знання фахівцями-логопедами проблематики загального недорозвинення мовлення, його структури (первинних та вторинних симптомів), усвідомлення

того, що лексико-граматичні уміння порушуються при ЗНМ значною мірою і потребують значних зусиль з боку логопеда щодо їх нормалізації, дає змогу застосовувати логопедичну гімнастику як дієвий засіб тренування мовно-мовленнєвих умінь у цих дітей, як паралельний напрям корекційної роботи.

Необхідно зазначити, що найбільш сприятливим періодом для корекційної роботи з ЗНМ є старший дошкільний вік – 5-7 років. В цьому віці відбувається інтенсивний розвиток психічних пізнавальних процесів, а головне – самосвідомість, самооцінка, які є базисом для використання корекційної роботи.

Мета дослідження: розробити систему вправ логопедичної гімнастики для корекції лексико-граматичних умінь у старших дошкільників з загальним недорозвитком мовлення.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз проблеми дослідження у психолого-педагогічній та науковій літературі; розкрити зміст понять «загальне недорозвинення мовлення», «логопедична гімнастика».
2. Здійснити експериментальне вивчення стану сформованості лексико-граматичних умінь дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня.
3. Розробити та застосувати експериментальну методику з використання вправ логопедичної гімнастики для корекції лексико-граматичних умінь старших дошкільників з ЗНМ III рівня.

Об'єкт дослідження: корекція лексико-граматичних умінь у старших дошкільників.

Предмет дослідження: система вправ логопедичної гімнастики для здійснення корекції лексико-граматичних умінь у старших дошкільників з III рівнем ЗНМ засобами лексичної та граматичної гімнастики.

Для реалізації мети та завдань кваліфікаційної роботи було використано такі **методи**:

- Теоретичні методи (аналіз наукових досліджень даної проблеми, порівняння, систематизація та узагальнення отриманих результатів).

- Емпіричні методи (бесіди, спостереження, педагогічний експеримент).
- Математико-статистичні методи (кількісний та якісний аналіз емпіричних даних).

Теоретико-методологічна база: теоретичні положення про норми формування лексичного та граматичного компоненту мовлення у дітей з нормотиповим розвитком (А. Богуш, Н. Гавриш, І. Вихованець, Л. Калмикова, К. Крутій, І. Молошна та ін.); наукові дослідження вітчизняних учених щодо проблеми діагностики та корекції загального недорозвитку мовлення у дітей (Е. Данілавічюте, Л. Трофименко, В. Ільяна, З. Мартинюк, Г. Грибань, Ю. Рібцун); концепція превентивного навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення (В. Тарасун).

Теоретичне значення дослідження:

- уточнено особливості розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III-IV рівня у порівнянні з дітьми з нормотиповим розвитком мовлення;
- теоретично обґрунтовано вплив логопедичної гімнастики на лексико-граматичні уміння;
- досліджено основні показники лексико-граматичних умінь дітей контрольної та експериментальної груп;
- теоретично і експериментально обґрунтований комплекс логопедичних занять з елементами логогімнастики, спрямований на розвиток лексико-граматичних умінь дошкільників.

Практичне значення отриманих результатів:

Розроблено комплекс логопедичних занять з елементами лексико-граматичної гімнастики для дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III-IV рівнів.

Матеріали дослідження можуть бути використані педагогічними працівниками, людьми в сфері спеціальної освіти, батьками дітей з порушеннями мовлення. Матеріал може бути використаним на логопедичних заняттях, згаданим у наукових працях тощо.

Експериментальна база. Дослідження проводилися на базі комунальної установи «Немовицький інклюзивно-ресурсний центр» Немовицької сільської ради Сарненського району Рівненської області та закладу дошкільної освіти (дитячий садок) «Колосок» с. Тинне комунальної власності Немовицької сільської ради. Дослідження охопило 20 дітей 5-7 віку з порушенням мовлення, а саме з ЗНМ.

Апробація результатів дослідження: Результати дослідження відображені в одній публікації.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел (59 найменувань) та додатків. Робота містить 7 таблиць, 1 схему та 16 рисунків. Основний зміст магістерської роботи викладено на 71 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок.

ВИСНОВКИ

Здійснивши теоретичне та практичне обґрунтування проблеми формування лексико-граматичних умінь старших дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення ми з'ясували наступне:

1. Важливе місце у термінологічному словнику логопедії посідає поняття **«загальне недорозвинення мовлення»** (ЗНМ), яке використовують для позначення мовленнєвих порушень. Термін «ЗНМ» використовують для позначення низького рівня сформованості або несформованості взагалі, всіх компонентів мовленнєвої системи попри нормально розвинений слух. До виникнення ЗНМ причетними є проблеми на етапі натального, перинатального та постнатального періоду. Найуживанішою є класифікація рівнів ЗНМ, яка виділяє 3 рівні цього порушення. При загальному недорозвиненні мовлення спостерігається тісний взаємозв'язок всіх компонентів мовлення в ході їх порушеного розвитку, але разом з тим підкреслюється можливість подолання цього порушення, перехід на якісно більш високі рівні розвитку мовлення.

2. Аналіз літератури показав, що при ЗНМ неабияк страждає формування та розвиток лексико-граматичних умінь, проте кількість програм спрямованих на їх формування та розвиток зовсім незначна. Також було виявлено, що послідовність логопедичної роботи над лексико-граматичними вміннями визначається тим, як відбувається нормотиповий розвиток мовлення. Використання методів та різноманітних прийомів передбачає їх поступове ускладнення, але з обов'язковою опорою на ті якості, що вже сформувалося.

3. Ефектним способом подолання чи переходом на більш розвинений рівень ЗНМ є логопедична гімнастика. Термін «логопедична гімнастика» трактують як систему спеціально підібраних тренувальних вправ (система тренувань) для вдосконалення чи нормалізації певних функцій, задіяних у мовленнєвій діяльності. До неї належать: лексична, граматична, артикуляційна,

дихальна, пальчикова, голосова, фонетико-фонематична та інші види гімнастики, що прямо чи опосередковано мають вплив на формування мовленнєвих функцій. З'ясовано, що логопедична гімнастика має не лише корекційний та розвитковий вплив, а й профілактичний та стимулюючий. Ми вирішили експериментально перевірити ефективність використання логопедичної гімнастики при формуванні та розвитку лексико-граматичних умінь дітей старшого дошкільного віку з III рівнем ЗНМ.

4. З метою визначення рівня сформованості лексико-граматичних умінь у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, нами було проведено 1 констатувальний експеримент, реалізація якого відбувалася в межах 3-х етапів: підготовчого, власне експерименту, заключного (обробки та аналізу результатів). Враховуючи специфіку нормотипового розвитку мовлення та при ЗНМ, всі діагностичні завдання були подані в блоках: блок I – сформованість лексичних умінь; блок II – сформованість граматичних вмінь. Блок I містив 8 завдань, блок II – 6, де за їх виконання можна було отримати від 0-2 балів, враховуючи правильність та самостійність їх виконання. Згідно кількості отриманих балів було виділено три рівні: достатній, середній та низький.

5. Аналіз результатів первинної діагностики стану сформованості лексико-граматичних умінь у дітей 5-6/7 років із ЗНМ показав, що у дітей переважають середній та низький рівень, що вказує на необхідність розробки методики формування та розвитку лексико-граматичних умінь дітей з загальним недорозвиненням мовлення.

6. Для покращення сформованості лексико-граматичних умінь дітей з ЗНМ нами була запропонована власна система підібраних та розроблених вправ та завдань логогімнастичного характеру для їх розвитку. В основу системи було взято такі логогімнастичні компоненти як: лексико-граматичну, артикуляційну, голосову, фонетико-фонематичну гімнастики, що дало змогу всі завдання умовно поділити на IV блоки. Враховуючи, що у цієї вікової категорії провідною діяльністю є гра, всі вправи та завдання подавалися в ігровому стилі. Система

вправ та завдань впроваджувалася в ЕГ враховуючи їх низькі показники сформованості лексико-граматичних умінь. Також передбачалось, що використовувати завдань можна не лише на логопедичних заняттях, а й інших видах діяльності.

7. Для оцінювання результатів ефективності запровадженої системи вправ та завдань нами були використані ті ж самі 2 блоки дослідження стану сформованості лексико-граматичних умінь, що й на етапі констатуючого експерименту. Для отримання об'єктивних оцінок завдання видозмінювалася та доповнюватися.

8. На підставі отриманих результатів контрольного моніторингу та порівнявши їх з первинними даними, можна констатувати значне зростання показників в експериментальній групі. Кількість дітей, що була на низькому рівні зменшилася, та перейшла на більш розвинені рівні.

9. Підводячи підсумок експериментальної роботи, можна відзначити, що, цілеспрямоване використання складових логопедичної гімнастики сприяє ефективному розвитку лексико-граматичних умінь та мовленню загалом у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

СПИСКИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андель Ю.І., Чекан І.О. Роль та значення артикуляційної гімнастики щодо логопедичної роботи дошкільників з порушенням мовлення. *Наука майбутнього*. Мукачево, 2012. Вип. 2 (6), С. 8–13.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
3. Биковець Л.Л. Вплив рухів пальців рук на розумовий та мовленнєвий розвиток дитини. *Таврійський вісник освіти*. 2012. №2. С.124-131.
4. Богдан Т.М. Вплив пальчикової гімнастики на всебічний розвиток дітей дошкільного віку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2016. С. 65-68.
5. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. Запоріжжя : Просвіта, 2000. 216 с.
6. Богуш А.М. Змістова характеристика видів мовленнєвої компетенції дошкільників. *Наука і освіта*. 1998. № 1-2. С. 17.
7. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Одеса : Ярослав, 2004. 50-55 с.
8. Богуш А.М., Савінова Н. Н. Педагогічне коригування мовлення дітей дошкільного віку в ігровій діяльності. Миколаїв : Атол, 2007. 50-56 с.
9. Богуш А.М. Формування граматичної правильності мовлення дітей. *Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку* : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім “Слово”, 2003. С. 96-103.
10. Бойчук Ю. Д., Казачінер О. С. Артикуляційна та дихальна гімнастики як складова роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. *The II International Science Conference on Science and practical Technologies, January 26–29. Luxembourg, Luxembourg* : 2021. С. 364–367.
11. Боровик І.Г. Артикуляційні вправи – корисні та цікаві. Харків : Ранок, 2009. 64 с.

12. Боряк О.В. Корекція просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2012. 20 с.

13. Вихованець І.Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні Міжрівневі? *Актуальні проблеми словотвору* / за ред. В. Грещука. Ів.-Франківськ, 2002. С.13-18.

14. Вихованець І.Р. Принципи категорійної граматики української мови : III міжнар. конгрес українців. *Мовознавство* : 26-29 серпня 1996р. Харків, 1996. С.177-181.

15. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. *Наукова думка*. Київ, 1988. С.153-156, 185-222.

16. Гаврилова Н.С. Логопедичний масаж як засіб корекції порушень артикуляційних рухів у дітей. *Актуальні проблеми корекційної освіти* : М-во освіти і науки України, НПУ імені Драгоманова, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка / за ред. В.М. Синьов, О.В. Гаврилов. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, Вип.5. 2015. С. 42-54.

17. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Київ, 2002. 438 с.

18. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища Школа, 1985. 360 с.

19. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі Іменника) *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 22-28.

20. Городенська К.Г. Синтаксичні засади словотвірних категорій граматичної ад'єктивації. *Актуальні проблеми словотвору* / за ред. В.Грещука. – Ів.-Франківськ, 2002. С. 47-54.

21. Гусєва С.О. Артикуляційна гімнастика як основа формування фонем та корекції порушень звуковимови у дошкільників / С. О. Гусєва, Н. М. Туренко. *Харківський природничий форум* : ХНПУ, 2018. С. 47–49.

22. Грещук В.В. Типологія відприкметникового словотвору в сучасній українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.00.02 / АН України. Інститут мовознавства імені О.О. Потебні. Київ, 1993. 36 с.
23. Загурська А. Логопедичний масаж як засіб корекційного впливу на дітей з мовленнєвими порушеннями. *Наука. Освіта. Молодь*. 2015. Част. 1. С. 158-161.
24. Заплатна С.М. Особливості логопедичної роботи з формування складової структури слів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми сучасної логопедії* : матер. конф. Київ : РВЦ КПДЮ, 2007. Серія «Столична освіта». С. 38-45.
25. Ковальова Т. А. Психолого-педагогічні аспекти розвитку зв'язного мовлення у дітей з загальним недорозвиненням мовлення. *Вісник практичної психології та соціальної роботи*. Київ : 16-те вид., 2017. С. 42-44.
26. Кондратенко В., Панченко О. Використання масажу в логопедичній роботі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»*. 2011. № 17. С. 102-105.
27. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія : нав. посіб./ за ред. М.К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.
28. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
29. Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1957. 235 с.
30. Логопедія : підручник. 3-є вид., пер. та доп. / за ред. М.К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
31. Мілевська О.П. Дослідження лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2017. Вип. 2 (78). С. 86-90.

32. Мілевська О.П. Корекція лексичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення (на матеріалі дієслів-антонімів). АТ Холод Логопедія. 2013. С. 56-64.

33. Мілевська О.П. Логопедична гімнастика: систематизація поняття. *Наукова дискусія : питання педагогіки та психології* : зб. тез міжн. наук.-прак. конф. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 47-52.

34. Мілевська О.П. Методичні аспекти формування описових умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*, 2017.

35. Мілевська О.П. Сутність поняття логопедична гімнастика: сучасний погляд. *Актуальні питання корекційної освіти*. Педагогічні науки, 2017, С. 179-188.

36. Мовлян О.М. Логопедична робота з дошкільниками із ЗНМ III рівня. Херсон : ХДУ, 2020. 86 с.

37. Молошна І.А. Особливості розвитку лексико-граматичної сторони мовлення із загальним недорозвитком мовлення / І А. Молошна, О.В. Ласточкина. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* : мат. V всеукр. заоч. наук.-прак. конф. Суми: ФОП «Цьому С.П.», 2016. С. 119-123.

38. Момот Т.Л. Веселий ротик: Бібліотека логопеда-практика. Тернопіль : Богдан, 2009. 24 с.

39. Oskar Guttman. Gymnastics of the voice for song and speech also a method for the cure of stuttering and stammering. Third edition. New York : Edgar S. Werner 1893. 250 p.

40. Пальчикова гімнастика як основа розвитку дрібної моторики : навч. посіб. для вчит. поч. школи, метод. з поч. навч., вих. ГПД / О.А. Волгіна., Н.М. Головня, Т.В. Книш, Н.Д. Помогаєва. Макіївка, 2015. 36 с.

41. Петренко Н.В., Погосян А.Р., вчителі-логопеди ДНЗ № 20 Перспективне планування корекційно-розвиткової роботи з дошкільниками із ЗНМ І рівня : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський, 2018. 110 с.

42. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.

43. Рібцун Ю. В. Види логопедичного масажу в роботі з дітьми із порушеннями мовленнєвого розвитку. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка / гол. ред. П. С. Каньоса. Кам'янець-Подільський : КПНУ, 2013. Вип. 14. С. 368-372.

44. Рібцун Ю. В. Використання ігрових прийомів у розвитку артикуляційної моторики молодших дошкільників із ЗНМ. *Дефектологія*. 2008. № 1. С. 11-13.

45. Рібцун Ю.В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полікомпетентності дошкільників : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівка, 2015. 200 с.

46. Рібцун Ю. В. Інноваційний підхід до організації та проведення артикуляційної гімнастики в логопедичній групі. *Дошкільна освіта*. 2011. № 3 (33). С. 31–43.

47. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. Київ: Освіта України, 2011. 292 с.

48. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови у дітей : 2-ге вид., доп. Київ : Освіта, 1992. 176 с.

49. Соботович Є. Ф. Зміст та особливості роботи щодо формування семантичної структури слова у дітей з вадами розвитку. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : наук.-метод. зб. / за ред. Бондаря В.І., Луцько К.В. Київ : Інститут дефектології АПН України, 2000. Вип. 1. С. 155-158.

50. Соботович Є. Ф., Трофименко Л. І. Особливості засвоєння дітьми із НЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної співвіднесеності. *Дефектологія*. 2000. №1. С. 16-19.

51. Сокоголь О.А., Донець О.В. Словник основних термінів з фізичної культури. Полтава : Сімон, 2020. 112 с.

52. Стрілець А.В. Артикуляційна гімнастика в роботі з дітьми дошкільного віку. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: «Педагогічні науки», № 12. 2016. С. 103-107.

53. Трофименко Л.І. Дослідження узагальнюючої функції мовлення у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : наук.-метод. зб. / за ред. Бондаря В.І., Луцько К.В. Київ : Інститут дефектології АПН України, 2000. Вип. 1. С. 168-172.

54. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ : прог.-метод. ком. Київ : ПП «Актуальна освіта», 2013. 108 с.

55. Трофименко Л.І. Механізми засвоєння лексико-граматичних одиниць мови учнями молодшого шкільного віку із нерізко вираженим загальним розвитком мовлення. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2013. С. 9-13.

56. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. Енцикл., 2000. 752 с.

57. Феденко О.О., Страхова Л.Л., Профілактика порушень мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* Суми : 2018. С. 130-133.

58. Шеремет М.К. Пахомова Н.Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі :навч.-мет. посіб. Київ, 2009. 137 с.